

UN TIGRE, DOS TIGRES, TRES TIGRES... O LA FONOLOGIA I LES SEVES RELACIONS AMB LA

per RAMON BASSA

Il·lustració d'Aina Bonner.
Reproducció del llibret n.º 16
de la col·lecció "De mica en mica".

Des dels treballs fets pel "Grup de llengua escrita" de la Institució "Rosa Sensat", els mestres disposam d'unes eines teòriques i pràctiques per a encarar-nos amb l'aprenentatge de la llengua parlada i escrita sense grans entrebancs.

Voldria fer aquí unes reflexions entorn a aplicacions o utilitzacions de la fonologia respecta a l'aprenentatge i ensenyament de la llengua.

El codi escrit del català, com el de moltes altres llengües, és un codi fonètic, és a dir, parteix del significat —de com anomenam i deim les coses—, per arribar a la seva representació gràfica o escrita. MATA-CORREIG-CORMAND (1978) ens ho diuen així: "Aprendre de llegir i d'escriure no és aprendre d'utilitzar unes lletres amb entitat pròpia, sinó d'aprendre d'analitzar la tira fònica i transcriure les unitats mitjançant unes lletres",¹ i afegeixen: "L'estudi dels sons, la reflexió sobre el conjunt de sons diferencials o fonemes és bàsic".²

Aquests aspectes, també són remarcats per les autores de "Ansa per ansa" quan es plantegen dos objectius principals per aconseguir l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura:

1r. La reflexió sobre la tira fònica.

2n. L'adquisició de les correspondències entre els fonemes i les grafies.³

LLINGUA PARLADA I ESCRITA

LA REFLEXIÓ SOBRE LA TIRA FÒNICA. (1r. TIGRE)

Què hem de fer els educadors per facilitar als infants aquesta anàlisi de la tira fònica?

“Primer és convenient que l’infant sàpiga pronunciar tots els fonemes de la llengua. Després els ha d’analitzar, aïllant-los, comparant-los. S’hi arribarà naturalment d’una forma intuïtiva, experimental”.⁴

I quina és una de les eines de que disposam per a aquest treball d’anàlisi dels fonemes? Doncs, *tot el camp de la literatura oral*. Eina que des de sempre el poble ha utilitzat.

Aquí volem fer referència especial als *embarbussaments o treballengües*, no parlarem d’altres elements de la cultura popular que ja han estat més aprofundits a altres llocs, com puguin esser: les endevinalles,⁵ les rondalles i contes populars, les cançons⁶, els refranys,⁷ etc...

QUAN ELS EMBARBUSSAMENTS ES CONVERTEIXEN EN EINA DIDÀCTICA

Els embarbussaments o “travallengües” són els exercicis o jocs lingüístics que el poble ha anat construint per tal de treballar o “equivocar” de forma espontània, agradable i vivenciada els principals fonemes de la seva llengua. Són un dels primers exercicis introductoris de fonologia, dels primers treballs sobre la tira fònica.

Presentam a continuació una llista d’embarbussaments indicant els principals fonemes consonàntics que treballen segons la manera d’articular, o sia pel lloc o per la manera com surt l’aire en emetre’ls:

oclusives (l’aire explota o topa): /p/, /t/, /k/
/b/, /d/, /g/

fricatives (l’aire surt fregant): /v/, /f/, /z/, /s/,
/ʒ/, /ʃ/

nasals (l’aire surt pel nas): /m/, /n/, /ɲ/

laterals (l’aire surt pels costats de la llengua):
/l/, /ʎ/

vibrants (l’aire surt produint-se un o més tremolors): /r/, /rr/⁸

La proporció en que surten més un tipus o altres de fonemes consonàntics depen de la llengua estudiada. A un treball realitzat pel “Grup de llengua escrita de Rosa Sensat” sobre la distribució dels fonemes en dotze cançons populars catalanes sortia un total d’un 43% de vocals i un 57% de consonants. D’aquests fonemes consonàntics: un 20% són oclusives, un 15% nasals, un 13’6% líquids (laterals + vibrants) i un 8’4% fricatives.⁹

En canvi aquesta proporció augmenta en uns casos o altres segons el tipus de dificultat que l’embarbussament empra o conté, així:

Oclusives - líquides:

- 1 – Plou poc, però per lo poc que plou,
plou prou.
- 2 – Un plat blanc pla,
ple de “prebe” negre està.

Oclusives - líquides - nasals:

- 3 – En Pere Peret Pintor,
premiat per Portugal,
pinta pots i potinguets
per posar “prebe” picant.

Oclusives - nasals:

- 4 – Pepa tonta: tanta tinta tota t'unta.
5 – En quin tinter té tinta en Toni?
6 – Dins quin cap cap cap de corda?
Dins cap cap cap cap cap de corda.
7 – Tenc tanta son que a les cinc tenc son.

Oclusives - fricatives:

- 8 – Cards verds taquen,
secs piquen.

Fricatives - nasals:

- (f - n, m)
9 – Quin fum fa?
Fa un fum fi.

Oclusives - líquides - fricatives:

- 10 – Un tigre,
dos tigres,
tres tigres.
11 – Un carro carregat de terra roja
se passeja per sa carretera de Porreres
i ses rodes van fent ric, rac.
12 – El meu pare poda parres
i el seu pare parres podava.
13 – Carrega el carro carreter,
que si tu el carregues,
jo ja el descarragaré.

Oclusives + fricatives = africades:

- 14 – Setze jutges d'un jutjat
mengen fetge d'un penjat.

Oclusives - líquides:

- 15 – Un caragol ben encaragolat.
Qui serà que el desencaragolarà?
Jo seré qui el desencaragolaré
perquè desencaragolar sé.

Líquides - nasals:

- 16 – Si una serra serra un xiprer,
sis serres serren sis xiprers.

Oclusives - nasals - fricatives:

- 17 – Em pesa perquè no em pesa,
si em pesàs no em pesaria.
I ara perquè no em pesa,
tenc pesar de cada dia.

Al dossier de "Rosa Sensat": *Elements per a l'estudi de les dificultats d'aprenentatge de la llengua escrita*, p. 30-33, trobareu uns altres 23 jocs lingüístics infantils que també us poden servir. També serveix el material ciclostilat del

curset 634: *Jocs cantats, endevinalles, treballen-gües...*, fet per Jaume Barceló - Lluís Forteza i d'on estan trets els exemples anteriors 1, 2, 3, 4, 5, 7, 11, 12 i 13. Na Catalina Plantalamor em digué els exemples 7 i 9; Na Coloma Gelabert el 6 i ma mare el 15.

Per tant, les principals finalitats que poden tenir l'ús dels embarbussaments amb els infants, serien:

- a – Treballen tota una sèrie de fonemes que per la seva distribució podrien esser descuidats, constituint uns autèntics exercicis fonològics.
b – Introdueixen els fonemes com un joc i una activitat agradable.
c – Poden esser emprats com a exercicis de sensibilització i correcció de cara als fonemes de la llengua catalana.

No oblidem que certs fonemes catalans són desconeguts per als castellano-parlants: /ə/, /ɛ/, /ɔ/, /z/, /ʒ/, /ʃ/ i les variants: /dʒ/, /ts/, /dz/.

Els embarbussaments haurien d'anar precedits de jocs lingüístics basats amb onomatopeies (renous i sons). Així, per exemple, es pot demanar als infants:

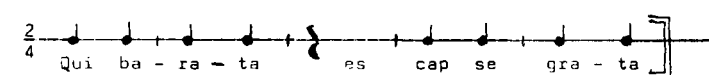
- Quin renou fa el moix enfadat?
I una abella volant?
I el tren?
I la sirena d'un vaixell?
I un despertador? ...

Aquests jocs onomatopeics poden ser treballats en grup o bé individualment segons la conveniència. Es suficient dir: Vegem si sabrieu dir el renou que fa un pollet? Qui el vol dir tot sol? ...

Per més detalls explicatius es pot consultar de ARTIGUES-MARCH: *Guia didàctica de la llengua catalana per a l'E. G. B. a Balears*, p. 46-47; Ed. Cort. Ciutat de Mallorca, 1979. També el material ciclostilat del curs de *Didàctica del català* Reciclatge 1981. Ciclostilat, pp. 6-14. Ciutat.

LA IMPORTÀNCIA DEL RITME I L'ENTONACIÓ.
(2n. TIGRE)

Els *refranys* i *dites* poden esser utilitzats com a rítmica prosòdica, tal com ha fet, proporcionant un material imprescindible per als educadors (mestres, esplai, pares, etc.), el treball de Baltasar Bibiloni: *Cançoners de pedagogia musical sobre cançons i refranys de Mallorca*; Barcelona, La Caixa, 1980. Conté exemples i exercicis sobre el *recitat rítmic*:

Això ens duu a una altra aplicació pràctica: la importància del ritme i l'entonació per al llen-

guatge de l'infant, G. Francescato diu al respecte: "Desde un punto de vista genérico, parece indudable que los hechos de entonación (los "tonemas") entran en el lenguaje infantil en un momento cronológicamente anterior a la adquisición de los hechos fónicos segmentarios (los "fonemas"). (Vegeu de G. Francescato: El lenguaje infantil. Estructuración y aprendizaje. Barcelona. Ed. Península, 1971. Col·l.: Bolsillo, n.º 182).

Per tant, quan es parla amb un infant, i com més petit sia, més importància té l'entonació que es posa —com es diu—, i no només el que es diu.

LA PÈRDUA/COLONITZACIÓ DELS NOSTRES FONEMES. (3r. TIGRE)

La lingüística en general, i la fonologia en particular, ens ensenyen que per poder-nos expressar en una llengua per escrit, primer de tot, hauriem d'esser capaços de poder-la parlar.

Aquesta conclusió, a que s'arriba després de la lectura i reflexió fetes a partir de qualsevol llibre de lingüística, sembla esser un aspecte oblidat encara ara a les nostres escoles.

Els nostres infants aprenen a llegir, escriure i parlar en una llengua que no és la seva pròpia, i que no dominen fonològicament, és a dir, de la qual no tenen les estructures bàsiques formades com per a poder-ne construir, fer i desfer el seu codi. El cas més greu d'aquesta situació ja ens està arribant amb uns efectes del que R. Jakobson i M. Halle anomenen *commutació de codi*, és a dir: "Si existe alguna diferencia entre los sistemas lingüísticos de dos comunidades, el diálogo entre miembros de ambas requiere que el oyente se adapte al hablante y/o el hablante al oyente. Tal adaptación puede referirse a todos los aspectos de la lengua o sólo a una pequeña parte de ellos. A veces solamente resulta afectado el código fonemático..."¹⁰

Aquesta adaptació, submissió o colonització ha produït efectes molt greus a la parla de la llengua catalana:

canvis fonemàtics: Comença a haver-hi infants mallorquins que utilitzen el fonema /b/ en lloc del /v/, i diuen: /binə/ en lloc de /vinə/.

Canvis sintàctics: Es fa la construcció castellanitzada "tenir que" per "haver de".

Canvis de significació: S'empra "collir" en lloc de "agafar", per interferència amb "coger".

Canvis de lèxic: Ja no s'empra la paraula catalana/mallorquina sinó el seu equivalent estrany:

"isla" per illa,
"papelera" per paperera,
"desde luego" per descomptat,
"rana" per granot...

I així, podríem seguir allargant la llista de commutacions fins a uns extrems realment preocupants, que si l'escola i una política lingüística ferma no ho solucionen, produiran un empobriement i pèrdua irreversibles.

S'Indioteria. Primavera de 1982.

NOTES

¹ M. MATA / M. CORREIG / J. CORMAND: *Programa Lletra per lletra. Llibre del mestre*. Barcelona. Ed. La Galera, 1978, p. 24.

² Ibidem anterior, p. 24.

³ ABEYÀ, B. / FORTUNY, M. / MASCARÓ, A.: *Guia del mestre. Ansa per ansa*. Ciutat de Mallorca. Ed. Moll, 1979, p. 8.

⁴ Ibidem anterior, p. 8.

⁵ Hi ha una certa bibliografia a l'abast:

C. ALCOVERRO: *Coll de carabassa, boca de serpent... Recull d'endevinalles*. Barcelona. Ed. Barcanova, 1981.

Endevinetes per les Escoles Nacionals de Sant Josep. Eivissa. Institut d'Estudis Eivissencs, 1976, 2.^a ed., p. 52.

1.000 endevinalles catalanes per a xics i grans. Barcelona. Ed. Millà, 1979.

P. RAFEL GINARD: *Cançon Popular de Mallorca*. Ciutat de Mallorca. Ed. Moll, 1967. Volum II, pp. 315-344.

JOAN AMADES: *Folklore de Catalunya. Cançon*. Barcelona. Ed. Selecta, 1979. 2.^a ed. Col. Biblioteca Perenne. Pp. 1.235-1.328.

⁶ Sobre cançons de les Illes es pot consultar:

M. JULIÀ: *Mallorca. Cançons tradicionals*. Barcelona. Ed. Hogar del libro.

B. BIBILONI: *Cançon de pedagogia musical sobre cançons i refranys de Mallorca*. Barcelona. La Caixa, 1980.

D. MERCADAL BAGUR: *El folklore musical de Menorca*. Ciutat de Mallorca. "Sa Nostra", 1979.

I. MACABICH: *Historia de Ibiza. IV*. Palma. Ed. Daedalus, 1967.

P. RAFEL GINARD: *Cançon Popular de Mallorca. Volum III*. Palma. Ed. Moll, 1970, pp. 1-27.

⁷ Sobre els refranys vegeu:

M. FUSTER: *Refranyer popular de l'illa de Mallorca*. Volums I-II. Palma-Campos, 1978, 1980, 2.ª ed.

J. AMADES: *Folklore de Catalunya. Cançon*. (Ja citat abans) Pp. 935-1.233.

⁸ Útils per a l'escola són els llibres sobre fonologia:

M. MATA/J. M.ª CORMAND: *Quadres de fonologia catalana per a l'ensenyament de la lectura i l'escriptura*. Barcelona. Ed. Bibliograf, 1974.

ABEYÀ/FORTUNY/MASCARÓ: *Guia del mestre. Ansa per ansa*. Palma, 1979.

ALBERTÍ, J.: *Autoaprenentatge de la lectura i escriptura. Guia didàctica*. Ciutat de Mallorca. Ed. Cort, 1981. Pp. 26-52.

Sobre els jocs lingüístics, vegeu:

PERSPECTIVA ESCOLAR, n.º53: *El folklore a l'escola*. Març, 1981. Barcelona, "Rosa Sensat".

JANER MANILA, G.: *Cultura popular i ecologia del llenguatge*. Barcelona. Ed. CEAC, 1982. Cap. 9-10.

⁹ Vegeu: Grup de llengua escrita: *Material de Treball*. Barcelona, "Rosa Sensat", 1978. 2.^a ed., p. 28.

¹⁰ Vegeu al respecte: R. JAKOBSON/M. HALLE: *Fundamentos del lenguaje*. Madrid. Ed. Ayuso - Ed. Puma, 1980, 3.^a ed. Pp. 91.